

A barlanglakó

Történelmének első szakaszán, a *csiszolatlan kőkorb*ban már barlanglakó volt az ember, mint ezt nemcsak a dél- és nyugat-európai, magyarországi régészeti feltárások, hanem a ránk maradt sziklarajzok is bizonyítják.

Ezek a barlanglakások a szikla természetes üregeinek felhasználásával, az emberi kéz mesterkedő beavatkozása nélkül kialakított hajlékok voltak, amelyekben a tűz még a barlang talaján, csupán kövekkel körülrakva égett.

A hegyek erdőseibe vadászéletmódot folytató ősember a *csiszolt kőkorszak*ban rátér az állattenyésztésre, a földművelésre, és a barlangokat is elhagyja, *kunyhót* épít magának. Ez általános fejlődési folyamat mellett azonban továbbra is az ember használatában maradt a barlang temetkezésre, vallási szertartások végzésére, állattartásra, vagy éppen még lakásra is — *egészen a legújabb időkig*. Kitűnő példa erre a Bükk hegység szilvássvárad *Istállóskő* barlangja, ahol az

élet 80 000 évvel ezelőtt kezdődött, és az utolsó nyomok a múlt század állattartásával függnek össze.

Aknatípus és pinctípus

Valószínű, hogy a mesterségesen, emberi munkával vájt föld alatti lakások a természetes barlangokhoz kapcsolódnak. Csaknem minden kontinensen — még korunkban is — vannak olyan hajlékok, amiket könnyen faragható kőzetekbe, vulkáni tufákba, agyagba, márgába, löszbe vágnak be. Ezek a hajlékok többnyire úgy keletkeztek, hogy egy-egy *természetes barlangot, üreget, fülkét bővítettek* ki, esetleg építőkövet bányásztak, és az utána maradt vízszintes járat önmagát kínálta erre a célra. Míg a természetes barlangok használatának idejét a régészet segítségével meg lehet határozni, a mesterséges odúkéig alig, mert a kőzet többnyire nem időálló, az írásos adatok pedig legfeljebb kétezer évre vezetnek vissza.

ŐK NYOMÁBAN

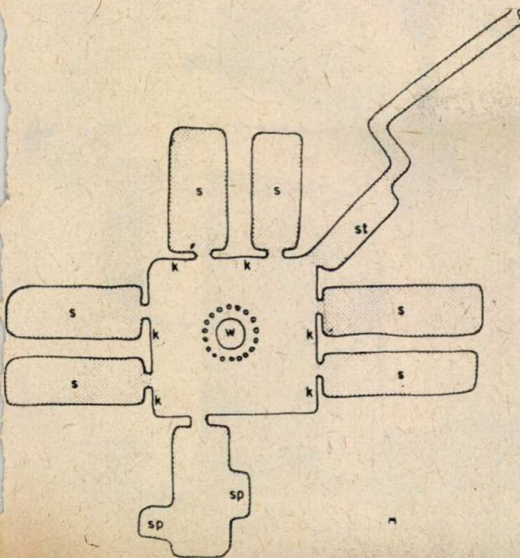
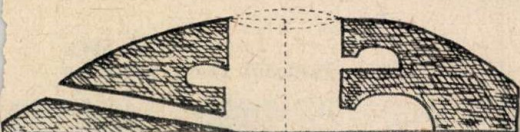
Egy elmélet szerint *Afrika* neve is a barlanglakásokkal kapcsolatos. *Mercier* (ejtsd: merszié) francia kutató utált először arra, hogy a berberek Algériában a barlangot *afri*nak mondják, ami az „effer” (elrejtteni) igéből ered. S a Karthágó környékén (a mai Tunisz közelében) partra szálló rómaiak *africanin*ak nevezték el azokat az embereket, akik lakásukat *afri*nak mondták. Az összefüggés valószínűnek látszik, mert *Afrika északi része a barlanglakások klasszikus területe*: Marokkóban, Algériában, Tunéziában és Egyiptomban kisebb-nagyobb számban, de mindenütt vannak barlanglakások. Közöttük legismertebbek a dél-tunéziai települések, melyeknek több alapos leírása is megjelent.

A számtalan észak-afrikai barlanglakás lényegében két fő típusra vezethető vissza. Az egyik alapvető forma az *aknatípus*,

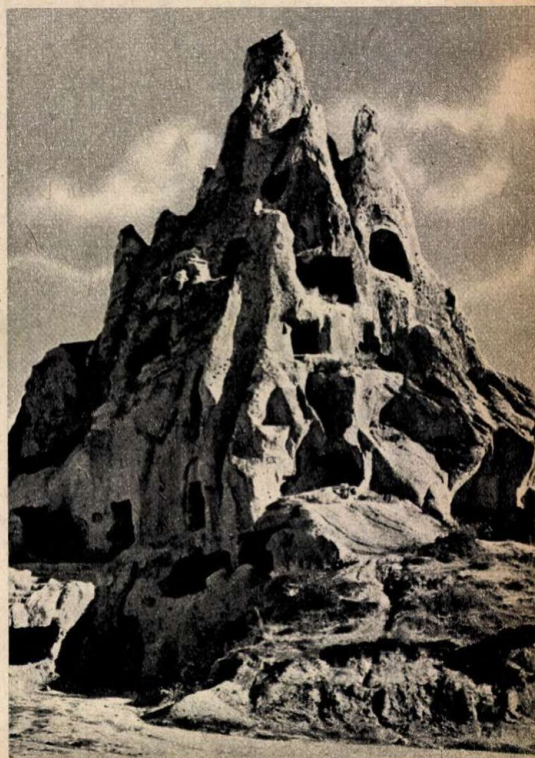
a másik a *pincetípus*. A leglényegesebb különbség közöttük az, hogy az *aknatípust felülről*, a másikat *oldalról* alakítják ki. Minthogy ez a két megoldás a barlanglakások kiképzésében az egész világon érvényesült, érdemes őket legalább nagy vonalakban megismerni.

Az *aknatípus* egy természetes vagy mesterséges domb belsejét foglalja el úgy, hogy a tetőn egy 6–12 m mély és 10–20 m átmérőjű kör alakú vagy négyzet alakú aknát mélyesztenek le (1–2. ábra). Az így keletkezett udvar oldalfalaiba vájják be a hálószobákat (*s*), az istállót (*st*) és az olaj, datolya, füge tárolására használt kamrát (*sp*). Az udvarba csak egy, 20–25 m hosszú föld alatti folyosón (*g*) lehet bejutni. Az esővizet az udvar közepén ásott gödör (*w*) gyűjti össze, ahonnan nagy záporok után vederrel hordják ki a vizet a folyosón keresztül. Az élet nagyjából

1. és 2. ábra. Aknatípusú barlanglakás keresztmetszete és alaprajza Dél-Tuniszból (K. Suter után)

3. ábra. Elhagyott barlanglakások a törökországi Urgüj mellett

e barlanglakó

az udvarban zajlik, ott folyik a főzés, sütés a szabad tűzhelyeken (k). E típust a *nagycsaládok* együttlakásának igénye fejleszthette ki; erősíti az összetartozást, a családfő hatalmát, tekintélyét.

A *pincetípusú* barlanglakást szakadékok, vízmosások falaiba vagy dombok függőlegesre vágott oldalaiba vájják be. Ha a könnyen faragható réteg vastagabb, akkor a lakások egymás fölött, több sorban is húzódnak. Ilyenkor a régebbiek általában fent, az újabbak lent helyezkednek el. A lakások egy vagy több üregből is állhatnak, és eléjük gyakran helyiségeket építenek, ha a vagyoni helyzet vagy a korszerűsítési igények ezt megkívánják. A fejlődés végül oda vezet, hogy az eredeti barlanglakás másodrendűvé válik, főleg gazdasági célokra használják fel.

Keleti és nyugati barlangtelepülések

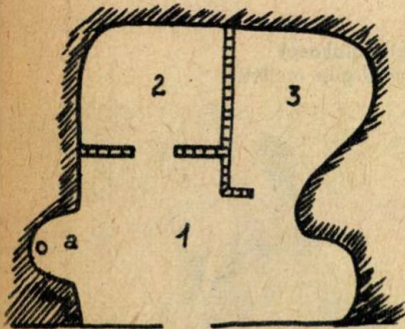
Észak-Afrikából két irányban is követhetjük a barlanglakás elterjedésének útját, és mindkét irány *Európába* vezet. Ke-

let felé a Földközi-tenger partját kísérve, *Izrael, Jordánia, Libanon és Szíria* területén át *Törökországba* vezet ez az út, az irodalomban jól ismert *kisázsiai barlangvárosok* vidékére. Amíg az észak-afrikai barlangéptípusok alkotói és használói leginkább *mohamedánok*, addig a kisázsiai emlékek egyrészt a *kereszténységhez* fűződnek, másrészt még *régebbiek* annál.

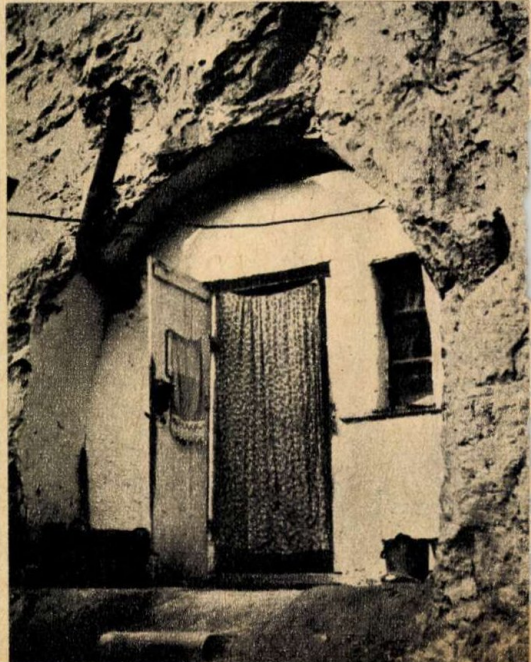
Ezen a vidéken is a fentebb bemutatott

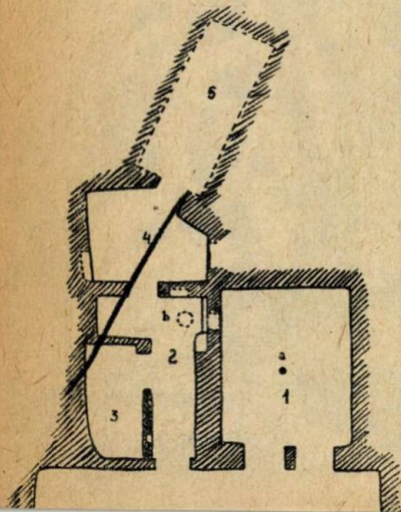
4. ábra. Lakóüreg alaprajza istállóval, az olaszországi Materából. 1. A család lakóhelyisége, a) tűzhely, 2-3, terményraktár és istálló (K. Suter után)

5. ábra. Partlakás Tolna megyében

6. ábra. Pinceház alaprajza Ostoroson: 1. szoba – a) mennyezettartó oszlop –; 2. konyha – b) tűzhely –; 3. kamra, 4. régi pince, 5. új pince (F. Ludányi G. rajza)

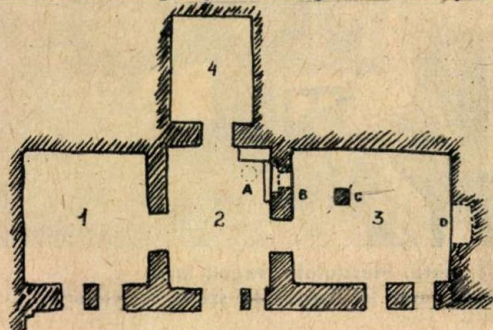
két alaptípus fedezhető fel, csak azoknál jóval nagyobb méretekben. A pincetípus-hoz sorolható üregek a *Halys* folyó partján és *Kayseri* környékén, *Göreme*, *Ürgüp* (3. ábra) falvak területén vannak, és ezekben itt-ott még ma is laknak. Az aknatípusra emlékeztetnek az 1965 körül ugyancsak Kayseri környékén feltárt barlangvárosok: *Kaymaklı* és *Derinkuyu*. Ezek hegy belsejében rejtőzködnek. Bennük 7—11 szinten helyezkednek el a lakások, a borospincék, a templom és a sírkamrák. A kaymaklıi templom berendezése és díszítése kétségtelenné teszi, hogy ezek az építmények a *korai kereszténység* idejéből (200—400) származnak, míg a pincetípusúakat a régészek kb. ezer évvel korábbinak vélik.

A kisázsiai barlangvárosokhoz hasonló romok vannak a *Kaukázusban*. A *Vardzia-barlangrendszer* a XII. század grúz kereszténységének emléke. A Fekete-tenger északi partján is megvannak a nyo-

mai ennek az építési módnak, ilyen a Krím-félszigeten a *Csufut-kale* nevű barlangváros.

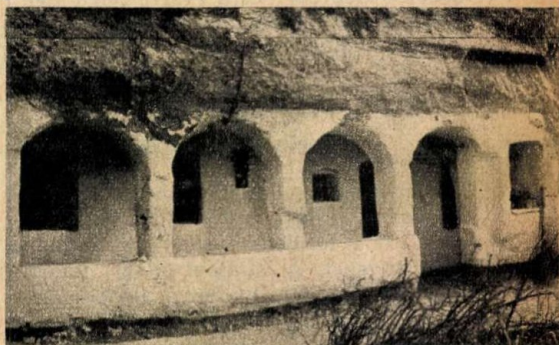
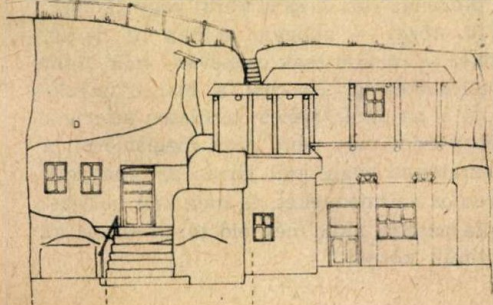
A Földközi-tenger északi medencéjében nyugat felé haladva tovább követhető a barlanglakások elterjedése. A *Balkán-félszigeten* kevésbé ismertek a jugoszláviai barlanglakások *Dubrava* és *Stara Klisura* környékén, vagy a bulgáriai *Sumadija* melletti üregek, amelyeket a lakosság háborús időkben még nemrég is menedékhelyként használt.

Dél-Olaszország területéről több leírást ismerünk, így legújabbán *Basilicata* tartomány *Matera* és *Massafra* városának barlangépítményeiről. Materában a pincetípusú lakások nagyméretű, gyakran 30 m hosszú és 20 m széles természetes üregek, s ezek belső terét rakott falakkal vagy textilanyaggal választják részekre. Az üreg elülső felében a család lakik, a hátsóban állatokat és terményt vagy takarmányt tartanak (4. ábra). A Massafra-ban látható építményeket nem a polgári

7. ábra. Háromsejtű pinceház alaprajza Ostorosról: 1. kamra, 2. konyha, 3. szoba, 4. borospince, A. tűzhely maradványa, B. kemence helye, C. mennyeztartó kőoszlop, D. fülke (F. Ludányi G. rajza)

8. ábra: „Kölyukak” Sirokon – a jobb oldali emelet (F. Ludányi G. rajza)

9. ábra. Tornácos pinceház Szomolyán

10. ábra. Egysejtű „köház” Egerszalókon – balra a füstös konyha ajtaja

lakosság, hanem *görög rítusú bizánci szerzetesek* használták, becslések szerint a VI. század utáni időkben.

Még mindig a Földközi-tenger medencéjénél maradva, *Spanyolországot* kell megemlítenünk, ahol Dél-Európa legtöbb barlanglakása ismeretes. *Jessen* német kutató szerint az *Ebro* medencéjében egész településeket alkotnak, Kasztília-ban pedig a *Sierra de Gata* hegy oldalain az emberek disznóikkal együtt laknak barlangszerű kőkunyhóikban. A La Mancha vidékén fekvő *Villacanas* városban kb. 600 ilyen lakást írtak le, ahol viszonylag kényelmesen, tisztán laknak az emberek, és a szerző szerint helytelen lenne ezt a lakásfajtát egyértelműen a kulturális elmaradottság jelének tekinteni.

Amint eddig láttuk, a barlangépítmények rendszere *körülveszi a Mediterráneumot*, de nem hiányoznak ezek Európa középső területeiről sem. Például Franciaországban Párizstól délnyugatra, főleg a *Loire* völgyében és a *Vézère* folyó mentén még *napjainkban* is használt barlanglakások vannak.

Magyarországi barlanglakások

Magyarországon a különböző, erre alkalmas geológiai rétegeket kísérve ugyan-csak több területen ismerünk barlangépítményeket. A *balatonkenesei* „tatarlikak”-at agyagba, a *tihanyi* barlanglakásokat — *Csemegi József* szerint szerzetesek cellái a XI. századból — bazalttufa-ba vájtták. Tolna megye *simontornyai* és *völgységi járásában*, s *Szekszárdon* voltak még századunk első felében is agyagos löszbe vágott lakások (5. ábra), a *miszlai* partlakásokat pedig okleveles forrás már a XVIII. század elején említi. A Dunántúl északkeleti részén, *Érd* és — különösen — *Budafok* nevezetes még erről, ahol a harmadkori mészkőbe vágott házakból századunk elején egész utcások voltak.

Sziklába, löszbe vagy agyagba vajt emberi lakások, gazdasági építmények, esetleg ismeretlen rendeltetésű üregek hazánkban még számos helyen ismertek. Elég csak a *pécsi* vagy az *egri* pincerend-

szerekre utalni, amelyek a két város alatt sok-sok kilométer hosszúságban tekeregnek, és gondot okoznak a városfejlesztés tervezőinek. A kétségtelenül emberi hajlék céljára, sziklába vajt üregek legnagyobb számban Észak-Magyarországon, a *Bükk hegység* déli lábainál és onnan a *Mátráig* terjedő területen vannak, illetve voltak (6—7. ábra). A két világháború között ezen a tájon mintegy 17 településen majdnem ezer barlanglakás volt, és ezekben a kőbe vajt házakban legkevesebb öt-ezer ember élt. Volt olyan falu — *Tiboldaróc* —, ahol egyedül 1459 barlanglakót írtak össze. A gazdasági-társadalmi elcsétség, a lakáskultúra szinte ősemberi

11. ábra. Mésztufába vágott lakás egyenetlen falsíkokkal (A szerző felvételei)

szintje és a higiénia teljes hiánya e szomorú példának felszámolására már az 1920-as években megtörténtek az első lépések, és azóta rendszeresen folytatódnak. A felszabadulás óta a pincerlakások száma igen kicsire zsugorodott össze. A még található néhány „lyuk” (8. ábra), „pinceház” (6., 7. és 9. ábra) vagy „kőház” (10. ábra) — ahogyan a nép itt nevezi őket — inkább csak csökevény már, mint jellegzetesség. Ezekből a maradványokból a hajdani, széles területre kiterjedt életmódot már nem lehet megismerni, a kutatónak végig kell járnia az elhagyott, romos építményeket, és meg kell hallgatnia azokat, akik még élő tanúi ennek az elmúlt kornak.

Az Eger környéki építmények legnagyobb része vulkáni *riolit tufába*, néhány pedig *mész tufába* vágott. Az első csoport építményeinek fala sima, szabályos, a másodiké egyenetlen, barlangszerű, amint az egyik képünkön (11. ábra) is látszik. Az építmények korát, keletkezési idejét nem tudjuk meghatározni, mert írásos adat legfeljebb 200 éve van róluk, a kő állékonysága miatt pedig egy-egy lyuk élet-tartama nem hosszú, nem haladja meg a 200 évet.

Fejlettségi típusok

Alaprajzaikat, használatukat és méreteiket tekintve a hazai építmények között több típust lehet megkülönböztetni, amelyek egyúttal a fejlődés különböző szakaszait is képviselik. A legalacsonyabb szintnek tekinthető a volt feudális, félfeudális kötöttségben élő *gazdasági cseléd vagy pásztor, esetleg vincellér lakása*, amely közvetlenül az istállóból, pincéből nyílik, illetve azzal szoros szerkezeti összefüggésben van. Ennél már fejlettebb lakásmód volt az *egysejtű zsellérlakás* (6. ábra), amelyhez csak kisebb üregek tartoznak — ezeket tyúkölnak, sertésólnak használták. Ez a típus fejlődött tovább a jobbágyfelszabadítás után úgy, hogy a birtokhoz, állatállományhoz jutott barlanglakó két-, esetleg háromsejtű lakást (7. ábra) vágatott magának borospincével, istállóval és kamrákkal.

A barlanglakások használata tehát területünkön a történelmileg belátható időn belül a *nincstelen* társadalmi réteghez kötődött. Nem bizonyos azonban, hogy ez a középkorban is így volt. Az *istenmezejei barlangtemplom-maradvány* és a terület várhegyeibe vágott termek és folyosók arra vallanak, hogy a sziklaépítkezés egy időben a *felsőbb* társadalmi rétegek szolgálatában is állt. A fentebb felsorolt kisázsiai és kaukázusi párhuzamok ugyancsak ilyen következtetésre vezetnek. A magyarországi barlangépítkezés ezek szerint nemcsak a lakás- és életmód gazdaságilag elmaradott szintjét jelzi, hanem egy olyan *kultúra* emléke is, amelynek a kapcsolatai szétágaznak Európa keleti és nyugati területeire és a Földközi-tenger egész medencéjére.

Bakó Ferenc

nyelv és élet

SZERKESZTI: DR. GRÉTSY LÁSZLÓ

„BARÁTOK, TISZTELŐK”

Az újságban olvasom (igazán nem fontos, melyikben, hisz lépten-nyomon elénk fordul, amit kipécézek, legtöbbször gyászírben): „Pénteken délután az Óbudai temetőben — *hozzátartozók, rokonok, tisztelők*, volt *munkatársak, barátok* jelenlétében — mely részvétellel kísérték utolsó útjára...” Azt hiszem, nyelvünk mai életének éberebb figyelői mindannyian, de nyelvünk „öszönös” használói közül is igen sokan helytelenítik az idézetben a birtokos személyragjuktól megfosztott szóalakokat. Így szoktuk mondani (legalábbis még nemrég): *hozzátartozói, rokonai, tisztelői*, volt *munkatársai, barátai* jelenlétében.

Már néhány évtizede föltűnt a *barátok* megnevezés szaporodása (nem szerzetesek jelentésben): „A *barátok* elrontják”, „Cserbenhagyták a *barátok*” — halljuk azóta is. Ez bizony nagyon emlékeztet bennünket idegen nyelvek hasonló kifejezőmódjára. Szerencsére ma még így szólítjuk meg barátunkat: *Kedves barátom*, nem pedig emígy: *kedves barát*, ahogy „idegenül” mondják vagy egyebek közt mondhatják: angolul *dear friend*, franciául *cher ami*, németül *lieber Freund*, olaszul *caro amico*, oroszul *ljubeznij drug*, spanyolul *querido amigo* stb. Tömegesen idézhetnénk hasonló szembenállást; magyarul általában így beszélünk: *apám, anyám, szüleim, húgom, néném, bátyám, öcsém; kedves hallgatónk, nézőink, közönségünk*. (Érdekes, hogy pl. *epe, orja, vese, zúza* szavunk végződése elhomályosult birtokos személyrag.)

Természetesen azért magyarul is akad efféle: *barát és ellenség*, „te elpártolt barát” (Petőfi). De mégiscsak őrizzük meg nyelvünk eredeti sajátosságát! E tekintetben ne „integrálódjunk”!

Dr. Ferenczy Géza